

Ders 1. Çevirinin tanımı ve çeviribiliminin kuramsal temelleri

(Дәріс 1. Аударманың анықтамасы және аударматанудың теориялық негіздері)

Ders planı (Дәрістің жоспары):

1. Çeviri nedir? (Аударма дегеніміз не?)

2. Çeviribiliminin kuramsal temelleri (Аударматанудың теориялық негіздері)

Çeviri nedir?

Milletlerarası iletişimin günden güne güçlendiği dünyamızda çevirinin önemi daha da artmışmaktadır. Buna parallel olarak, çeviriye olan ihtiyaç ve ilgi de günden güne artmaktadır.

Genel anlamda çeviri, bir dilde sözlü olarak söylenen veya yazıya dökülen metni dinleyiciye veya okuyucuya hedef dilde anlaşılır bir şekilde iletmektir. Edebi çeviri ise bir dilde yazılan edebi eseri hedef dilin dilsel araçlarıyla okuyuculara orijinal metnin stilistik ve edebi özelliklerini koruyarak ulaştırmaktır.

Çeviri, bir dilden başka bir dile, bir kültürden başka bir kültüre başlayan dillerarası bir yolculuktur, farklı bir deyişle, bir milletin ruh dünyasını yansıtan dillerarası bir yolculuktur.

Çeviri, farklı dildeki insanların aynı kaynağı kendi dillerinde anlamalarını sağlar. Bu özelliğiyle çeviri, diller arası bir köprü görevi üstlenmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, çeviri kavramını kaynak dildeki yazılı veya sözlü metni hedef dile aktarma, çevirme, tercüme etme işlemi olarak açıklamaktadır (TDK, 2020).

Çeviri kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında çok fazla karşılığının olduğunu görebiliriz. Ancak bir eylem olarak açıklanması gerekirse, çevirinin bir dilden başka bir dile aktarmak, olduğunu söyleyebiliriz. Ancak çeviri tanımı bu kadar basit değildir. Oldukça karmaşık bir eylem olduğu için özellikle dilbilim eksenli olmak üzere birçok çeviri tanımı mevcuttur. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

Ünlü Alman şairi, filozof Wolfgang von Goethe çeviriyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Çeviri bir halının ters yüzüne benzer. Bir yüzü öteki yüzünün ancak bir izdüşümü olabilir."

Alan ise çeviri ile ilgili düşüncelerini aşağıdaki ifadelerle açıklamaktadır: "Çeviri, farklı kültürler içinde yoğrulmuş farklı diller arasında bir köprü kurmak, insan olmanın getirdiği ortak noktalar yardımıyla paylaşmanın zevkini tatmaktır" [Alan:1994, 127].

Özcan Başkan'a göre "Çeviri, bir dildeki belli bir parçada, bulunan anlamın başka bir dildeki belli bir parçada yeniden kurulmasını sağlayacak biçimde girişilen dilsel bir aktarma işlemidir".

Kuran'a göre "Çeviri, kaynak dildeki göstergenin ne ifade ettiğini bulmak, sonra bu ifade edilen şeyin amaç dilde hangi gösterge aracılığı ile ifade edilebileceğini saptayıp, bu göstergeyi kullanmaktır." Bu tanımdan yola çıkarak

çeviri ile ilgili iki kavramı tanımlamakta yarar vardır. Bunlar “kaynak dil” ve “erek dil” kavramlarıdır. Çeviri işlemi, dil vasıtasıyla yapılan bir aktarma işlemidir. Bu işlemin yapılabilmesi için iki dil gerekir.

Schleiermacher’e göre "Çeviri okuru ve kaynak metin yazarı iki ayrı dünyanın insanıdır ve ayrı dilleri konuşmaktadırlar; okurun yazarı anlayabilmesi, onun dünyasını ve dilini anlamaktan geçer; kendi koşullarını ve yazarın koşullarını yok sayamaz" (Akt. Baykan, 2005: 180).

Algün'e göre ise; "En genel tanımıyla çeviri, insanın insanla ilişkiye girdiği her durumda kendini ifade etme yoludur. Yani, düşünce ve duygularını, dilek ve beklentilerini dile getirmeye çabaladığı her girişim, bir çeviridir denilebilir. Olaya bu bağlamda yaklaştığımızda, sosyal yaşamda, gerek ana dilimizde gerekse sonradan edindiğimiz dillerde gerçekleştirdiğimiz bir transfer yöntemi.

Kloepfer'in tanımıyla "yabancı olanı, bilinen aracılığıyla anlaşılır kılmaya çalışan bir işlemdir" (Akt. Baykan, 2005: 180).

Yılmaz'a göre "Çeviri işlemi, çok hızlı cereyan eden bir çeviriminin çok kısa bir anı, yüzlerce metre uzunluğundaki bir sinema filminin bir karesi gibidir ve ancak çevriminin tamamlanması ve binlerce film karesinin ardarda izlenmesiyle anlamını bulur" (Akt. Baykan, 2005: 181).

"Çeviri çok taraflı bir sanattır ve onun hiçbir tam veya nispi tetkiki bu gerçeği görmezlikten gelemez. Çeviri de bir sanat olduğuna göre, aynı şekilde zamansız olmalı, birbirini takip eden nesillerin duyduğu ihtiyaca uygun olarak sürekli bir surette yeniden yapılmalıdır.

Bir yağlı boya veya sulu boya ressamı, 'Mapledurham değirmeninin birçok defalar resmi yapılmıştır" diye onun yeni resimlerini yapmaktan çekinmez; bu olayı kendisinin yapması için bir fazla daha sebep sayar.

Aynı şekilde yazarlar da başka dillerde yazılmış epigramlardan ve beyitlerden tutunuz da, destanlara ve uzun kitaplara kadar her türlü eserleri kendi dillerine aktarmaya daima heves duymuşlardır" (Kaynardağ,1994:29 -30 Akt. Baykan, 2005: 181).

Çeviri kelimesi ilk kez Latince kullanılmıştır. Latince “getirmek” ve “taşımak” anlamına gelen “translatio” kelimesinden türetilmiştir.

"Çeviri" sözcüğü Arapça kökenli bir Türkçe kelime olan "tercüme" sözcüğü ile eş anlamlıdır. Çeviri yapan kişi anlamında "çevirmen" sözcüğü kullanılmakta olup "yazılı çeviri" yapan kişi için mütercim kelimesi, "sözlü çeviri" yapan kişi için ise tercüman kelimesi kullanılır.

Bugün çeviri, bilginin ve fikirlerin yayılmasında ve farklı kültürler arasındaki etkileşimde önemli bir role sahiptir. Çünkü küreselleşen dünyamızda teknolojik gelişmeler sayesinde ülkeler arasında başta siyasi ve ticari olmak üzere farklı alanlarda ilişkilerin kurulmasında fiziksel mesafe bir engel olmaktan çıkmıştır.

Ne var ki dil, önemli ilişkilerin önünde bir engele dönüşebilmektedir. Bu noktada çevirmenlere önemli görevler düşmektedir. Çevirmenler farklı diller arasında yalnızca iletişim akışını sağlamakla kalmamakta aynı zamanda kültürler arasında arabuluculuk yapmaktadırlar.

Çeviribilimin kuramsal temelleri

Çeviribilim halen gelişmekteki bir araştırma alanıdır ve çeviri olgusunu farklı yaklaşımlarla ele alır. “Çeviri” bağlama göre farklı kavramları niteleyebilir, bazen bir “ürün” olarak değerlendirilen çeviri ifadesi, bazen bir “süreç” olabilir. Ancak her iki durumda da araştırmalar neredeyse her zaman üründen yola çıkarak gerçekleştirilir. Bu durum belki de bilimin henüz araştırmacılara insan beyninde yaşanan bilişsel süreçleri doğrudan izlemeye yardımcı olacak araç ve yöntemleri sunamamasının bir sonucudur. Çeviri sürecini insan zihninde gerçekleştiği şekliyle, doğrudan ele alacak bilişsel incelemeler henüz olanaklı olmadığından, araştırmaları dolaylı yöntemlerle sürdürmek yoluna gidilebilir.

Bir alanın etkinlik olmaktan çıkıp, bilim dalı konumuna yükselmesi öncelikle kavramsal alt yapısını oluşturmasına bağlıdır. Bu ise, uygulama alanında çeviri etkinliği sırasında ya da sonucunda ortaya çıkan sorunların belirlenmesine ve dizgeselleşmesine bağlıdır.

Kuşkusuz bu sorunların çözümünde ilk aşamada başka bilim dallarının öne sürdüğü paradigma ve modellerden yararlanır. Bir süre için başka bilim dalı ya da dallarının ürettiği kavramlar, çeviri alanında öne sürülmüş sorunların kavramsal olarak belirlenmesine ve zaman akışı içerisinde adlandırılarak dizgeselleşmesine yol açar. Bununla birlikte, bir süre sonra başka bilim dallarından alınan bu destek, ortaya çıkan soru ve sorunları çözmeye yetmez. Örneğin, dilbilim uzun süre çeviri etkinliğinde ortaya çıkan sorun ve sorunları inceleyerek çeviri etkinliğinin kavramsal alt yapısına katkıda bulunmakla birlikte, özellikle 1980’li yıllardan sonra çeviri yayınlardaki hızlı artış, bu etkinliği başka bilim dallarının inceleme malzemesi olmaktan çıkarıp, kendine özgü bir bilim dalı yaratmaya zorlamıştır. Bu açıdan tıpkı çeviri süreci gibi, her bilim dalının devingen bir süreç olduğu ve uygulama alanında ortaya çıkan her etkinlikle birlikte kuramsal alanın soyut düzlemde yeni kavramlarla zenginleşerek sınırlarını sistemli bir dizge içersinde genişletip, yeni boyutlar kazandığı düşünülebilir.

Çevirinin mekanik bir aktarım işlemi olmayıp, yaratıcı bir eylem olduğu gerçeğinin kabul edilmesi, çevirinin ikinci sınıf bir etkinlik olmaktan çıkarmış, bir bilim dalı olarak öteki bilim dalları arasında yer almasına neden olmuştur.

Alanın disiplinlerarası özelliği çoğu kez onun başka bilim dalları içersinde erimesine neden olarak görülse bile, disiplinlerarası araştırmanın bir soruna başka bilim dallarından gelen doğrudan çözümler yerine, o sorunun kendi içinden çıktığı bağlamdan yola çıkarak çözüm arayışına girmesi, araştırmacıların farklı dallardan gelen çözümleri o sorunun kendi süzgecinden geçirerek araştırmaya yöneltmiştir. Sorunla ilgili öne sürülen çözümlerin tek bir potada eritilememesi durumunda ise, ortaya ister istemez yeni bilim dalları çıkmıştır.

Örneğin, çevirinin etkilerinin sadece dilsel olmadığı, toplumsal ve ekonomik yönlerinin de bulunduğu anlaşılmasıyla birlikte, sadece dilbilimin değil, iktisat ve sosyolojiden gelecek çözümlerinin de çevirinin etkilerini ortaya çıkarabileceği düşünülmüştür.

Ne var ki, bu bilim dallarının sorun ve çözümleri doğrudan ortaya çıkaramayacağını gündeme gelmesiyle birlikte, bu bilim dallarının ötesinde “çeviribilim” adıyla yeni bir bilim dalı doğmuştur.

Çeviribilim sözcüğü çeşitli dillerde zaman akışı içerisinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Terim önce İngilizce’de “Philology” sözcüğünden örnek alınarak, “Translatology” şeklinde türetilmiştir. İspanya’da ise bu terim İngilizce’den ödünçleme yoluyla “Transductologia” şeklinde ortaya çıkarken, Kanada’da “Translatology” terimi tercih edilmiştir. Almanca’da ise, bu terimin almanca köklü terimlerden türetilerek “Übersetzungswissenschaft” (çeviribilim) şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Almanca’da yabancı terim kullanılmaması, İngilizce ve Fransızca’da bu terimlerin sorgulanmasına yol açmıştır.

Örneğin, “translatio” sözcüğünün Latince’den gelirken, “Logos” sözcüğünün Grekçe’den gelmesi, üstelik Latince sözcüğün Klasik Latince’den gelmemesi dilcileri tartışmaya itmiştir. Bunun üzerine, her iki sözcüğün aynı dilden geldiği “metaphraseology” ya da “metaphrastics, “metaphorology” gibi sözcükler de gündeme gelmiş, ancak sözcüklerin özellikle kendi varlığını yeni kanıtlamaya çalışan bir alanda anlaşılmazlığı, bu terimlerin de ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Çeviriyi “Towards a Science of Translating” adlı kitabıyla, bir bilim dalı olarak ilk karşımıza çıkartanlardan biri 1964’te Eugene Nida olmuştur. Kutsal Kitap’taki çeviri sorunlarını irdeleyen bu kitap alanın bütününe değil, sadece çeviri süreci sırasında ortaya çıkan sorunları ele almaktadır. Buradan “bilim” sözcüğünün çeviri süreciyle sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, bütün alanı kapsamına alan Çeviribilim adına, Richard Bausch, Joseph Klegraf ve Wolfram Wills’in çeviri yazınıyla ilgili hazırladığı 1970’de yayımlanan analitik bibliyografyada rastlanmaktadır.

Günümüzde bu bilim dalı için James Holmes’un önerdiği sözcük Çeviri İncelemeleri’dir. Onun Çeviribilim sözcüğüne karşı çıkması, matematik, fizik gibi kesin sonuçlar elde edebilen bilimler için “bilim” sözcüğünün kullanılmasının daha doğru olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Türkçe’de ise akademik çevrede kabul gören sözcük “çeviri incelemelerinden” çok, “çeviribilim”dir. Bu, hem Alman bilim geleneğinin Türk bilim geleneği üzerindeki etkisinden, hem de 1980 sonrası, örneğin dilbilim sözcüğünün bilimsel çevrede kanıksanıp, kabul görmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

Çeviribilim ve onun inceleme alanları ilgili görüşü ilk gündeme getiren kişi James Holmes olmuştur. Holmes, Kopenhag 1972 Uygulamalı Dilbilim kongresinde sunduğu bildirisinde, çevirinin bir bilim dalı olarak kabul görmesinin öncelikle öteki disiplinlerin izinden gitmesine bağlı olduğunu öne sürmüştür. Buna göre, çeviribilimin de öteki bilim dalları gibi uygulama ve kuramsal olmak üzere iki inceleme alanı olduğunu hatırlatarak, bu disiplinin de ancak bu iki alan arasındaki sürekli iletişim aracılığıyla gelişebileceği düşüncesini savunmuştur (Holmes 1988: 53-64).

Toury, çeviribilimin inceleme alanının özellikle kuramsal olması konusunda ısrarlıyken, İngiliz kuramcı Peter Newmark’ın kuramsal alanı uygulama alanıyla

sınırladığı gözlemlenir. Bu durumda kuramsal alanın işlevi uygulama alanında çıkan sorunları çözmekten öteye geçmez.

Newmark'ın şu aşağıdaki sözleri onun kurama bakış açısını açıkça sergiler: Çeviri kuramının birinci derecede işlevi, çeviri sorununu saptayıp, tanımlamaktır (sorun yoksa, kuram olmaz!). İkincisi, sorun çözümede göz önünde bulundurulması gereken tüm unsurlara işaret etmek; üçüncüsü, olası tüm çeviri yöntemlerini sıralamak; sonuncusu ise, çeviriye en uygun düşen çeviri yöntemini önermektir (Newmark 1988: 23). (Çev. Mine Yazıcı)

Newmark'ın çeviri kuramı, gerçekte çeviri eğitime işaret etmektedir. Bir başka deyişle, kuramsal alanın yeni hipotezler üretmesine yol açan “niçin” sorusu, Newmark'ta yerini “çeviri nasıl yapılır?” sorusuna bırakmıştır.

Daha da açılacak olursa, kuramsal alanda kaynak metin üzerinde çıkan sorunların saptanması betimleyici alanın sınırlarına girmekle birlikte, kuramsal alanın bu sorunları çözmekle yükümlü olduğu düşünülemez. Kuşkusuz çözüm önerilerinde bulunma çeviri eğitimi kapsamına girer.

Öte yandan, Toury'nin kuram ve uygulama arasındaki ilişkiye yaklaşımı hem daha geniş ölçekli, hem de daha eleştireldir. Onun dilbilimden yola çıkarak, söz konusu bilim dalının dil öğretmek gibi bir yükümlülüğünün bulunmadığını hatırlatması, üniversitelerde çeviribilimin konum ve işlevini yeniden tartışmaya açar.

Kaynak metin betimleyici çalışmada kullanılmakla birlikte, onun çeviribilim incelemelerindeki yeri, betimleyici alanda çevirilerin incelenmesinde aracı rol oynamaktan öteye geçmez.

Bir başka deyişle, Toury, çeviribilimin amacının “çeviriler” olması gerektiği düşüncesini savunur. Söz konusu kuramcıya göre, betimleyici alan çeviriler arasında varolan ilişkileri incelerken, kuramsal alan betimleyici araştırmadan çıkan verilerden ortaya çıkabilecek olası ilişkileri yeni hipotezler şeklinde öne sürer. Uygulama alanı ise, olması gereken ilişkiler üzerinde durur (Toury 1995: 1-19). Bütün bu açıklamalar Newmark ve Toury'nin kuramsal anlayış konusunda birbirine taban tabana karşıt olduğunu gösterir.

1509-1546 yıllarında yaşayan Ünlü Fransız şairi ve tercüman Etienne Dole tercümanların uyması gereken 5 temel ilkeyi şöyle sıralamıştır:

1. Çevirilecek metnin içeriği ile yazarın amacını iyi anlamak;
2. Çeviri yapılacak dillere (kaynak dil ve hedef dil) hakim olmak;
3. Harfi harfine tercüme (birebir tercüme) işinden vazgeçmek; Çünkü bu durum, original metnin ya içeriğini değiştirir ya da edebi biçimini kaybettirir.
- 4) Çeviride yaygın olarak kullanılan konuşmaların kullanımı
- 5) Orijinalin "ritmi" dışında çıkararak genel etki yaratan kelimelerin doğru kullanımı.

1970 yılında İngiliz A.Tytler “Çeviri ilkeleri” adlı kitabında çevirinin temel gereklerini şöyle belirtmiştir:

- 1) Çeviri, kaynak metnin fikrini tam olarak aktarmalıdır;
- 2) Çevirinin üslubu ve içeriği kaynak metinle aynı olmalıdır;
- 3) Kaynak eser gibi çevirinin de okunması kolay olmalıdır.

Çevirinin bilimsel temelleri yirminci yüzyılın ortalarında oluşmuş ve o dönemde çeviri konusu gazetecilerin ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Pekiştirme soruları (Пысықтау сұрақтары):

- 1) Çeviri nedir?
- 2) Çevirinin kuramsal meseleri nelerdir?
- 3) Çeviri kuramının temellerini ilk kimler atmıştır?
- 4) İngilizce çevirmen A. Tytler'in 1790'da yayınlanan kitabının adı ne ve ne hakkında?
- 5) Şair ve tercüman Etienne Dole çevirinin hangi temel ilkelerini korumak gererkiğini söylemiştir?

Kaynaklar (Әдебиеттер):

1. İletişim ve Medya Bağlamında Çevirmen Başvuru Kitabı. –İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021.
2. Yazıcı M. Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları. – İstanbul, Multilingual: 2005.
3. Тарақ Ә. Жақсылықов А. Аударма теориясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013.
4. Eruz S. Çeviriden Çeviribilime. –İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2003.
5. Koksal, D. Çeviri Eğitimi: Kuram ve Uygulama, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016.
6. Әбішева К.М., Рахимжанов Қ.М. Аударма теориясы мен практикасының негіздері: Оқулық. – Астана: Тұран-Астана, 2014. -243 б.
7. Тарақ Ә. Аудармашы мамандығының кәсіби негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
8. Köktürk Şaban. Uygulamalı Çeviribilim. – Ankara: Detay Yayıncılık, 2018.
9. Türk Dil Kurumu Sözlüğü. – Ankara: TDK Yayınları, 2020.